

ΠΑΟΛΟ
ΚΟΝΙΕΤΤΙ

ΤΑ
ΟΧΤΩ
ΒΟΥΝΑ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

«Είναι ο Κονιέττι η επόμενη Έλενα Φερράντε:»

Έ. Άννι Πρου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

PREMIO STREGA 2017 (ΙΤΑΛΙΑ)
PRIX MÉDICIS ÉTRANGER (ΓΑΛΛΙΑ)
ENGLISH PEN TRANSLATES AWARD

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΤΑ ΟΧΤΩ ΒΟΥΝΑ

ΠΑΟΛΟ ΚΟΝΙΕΤΤΙ

Τα οχτώ βουνά

μυθιστόρημα

Μετάφραση από τα ιταλικά

ANNA ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ξένη λογοτεχνία

Σύγχρονη ξένη λογοτεχνία – 404

Πάολο Κονιέττι, *Τα οχτώ βουνά*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Le otto montagne*

Μετάφραση: Άννα Παπασταύρου

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια, διορθώσεις: Αρετή Μπουκάλα

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Φιλμ, μοντάζ: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

Copyright© Paolo Cognetti, 2016

This edition published in agreement with the Author
through MalaTesta Lit. Ag., Milano

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2016

Πρώτη έκδοση στην ιταλική γλώσσα από τις εκδόσεις Einaudi, 2016

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα,

Φεβρουάριος 2018

Κ.Ε.Τ. Α978 Κ.Ε.Π. 54/18 ISBN 978-960-16-7843-6

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Αντίο, αντίο! Μα τούτο λέω
σ' εσένα, στο γάμο καλεσμένε!
Προσεύχεται καλὰ όποιος αγάπησε καλὰ,
είτε είναι άνθρωπος είτε πουλί ή ζώο.
Σ.Τ. Κόουλριτζ, *Η μπαλάντα του γέρου ναυτικού*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το βουνό των παιδικών μου χρόνων

ΕΝΑ 27

ΔΥΟ 50

ΤΡΙΑ 76

ΤΕΣΣΕΡΑ 100

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το σπίτι της συμφιλίωσης

ΠΕΝΤΕ 123

ΕΞΙ 146

ΕΦΤΑ 168

ΟΧΤΩ 179

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο χειμώνας ενός φίλου

ΕΝΝΙΑ 201

ΔΕΚΑ 220

ΕΝΤΕΚΑ 240

ΔΩΔΕΚΑ 261

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΟΥ είχε τον δικό του τρόπο ν' ανεβαίνει στα βουνά. Αμυδρά επιρρεπής στο διαλογισμό, όλο ξεροκεφαλιά κι αλαζονεία. Ανηφόριζε χωρίς να εξοικονομεί δυνάμεις, πάντα σε ανταγωνισμό με κάποιον ή με κάτι, κι όπου το μονοπάτι τού φαινόταν μακρύ, έκοβε δρόμο απ' την κορυφογραμμή με τη μεγαλύτερη κλίση. Μαζί του απαγορευόταν να κάνεις στάση, απαγορευόταν να παραπονεθείς για πείνα, κούραση ή κρύο, μπορούσες όμως να τραγουδήσεις ένα ωραίο τραγούδι, ειδικά μες στην καταιγίδα ή στην πυκνή ομίχλη. Και να ροβολάς τους παγετώνες ουρλιάζοντας.

Η μητέρα μου, που τον είχε γνωρίσει από μικρό, έλεγε πως αυτός δεν περίμενε κανέναν ούτε τότε, αφοσιωμένος ολότελα να καταδιώκει οποιονδήποτε έβλεπε πιο ψηλά: γι' αυτό έπρεπε να 'χεις γερά πόδια για να σε συμπαθήσει, και γελώντας σ' άφηνε να καταλάβεις πως έτσι τον είχες κατακτήσει. Αργότερα, από τα τρεχαλητά εκείνη άρχισε να προτιμάει να κάθεται στα λιβάδια ή να βυθίζει τα πόδια της σ' ένα ρέμα ή να ξεχωρίζει

τα χόρτα και τα λουλούδια με τ' όνομά τους. Και στα ψηλώματα της άρσεσε πάνω απ' όλα να παρατηρεί τις μακρινές βουνοκορφές, να σκέφτεται άλλες κορφές, της νιότης της, και να θυμάται πότε είχε βρεθεί εκεί και με ποιον, ενώ τον πατέρα μου εκείνη την ώρα τον κυρίευε κάτι σαν απογοήτευση και το μόνο που ήθελε ήταν να γυρίσει στο σπίτι.

Υποθέτω πως ήταν αντιδράσεις που αντιμάχονταν την ίδια νοσταλγία. Οι δικοί μου είχαν μεταναστεύσει στην πόλη γύρω στα τριάντα τους, αφήνοντας το αγροτικό Βένετο, όπου είχε γεννηθεί η μητέρα μου και όπου είχε μεγαλώσει ο πατέρας μου σαν ορφανό πολέμου. Τα πρώτα τους βουνά, ο πρώτος τους έρωτας, ήταν οι Δολομίτες. Τους μνημόνευαν μερικές φορές στην κουβέντα τους, όταν ήμουν ακόμα πάρα πολύ μικρός για να παρακολουθώ τη συζήτηση, άκουγα όμως κάποιες λέξεις να ξεχωρίζουν, σαν ήχοι πιο καμπανιστοί, με μεγαλύτερη σημασία. Κατινάτσιο, Σασσολούνγκο, Τόφανε, Μαρμολάντα. Αρκούσε ένα από κείνα τα ονόματα που πρόσφερε ο πατέρας μου για ν' αστράψουν τα μάτια της μητέρας μου.

Ήταν τα μέρη όπου είχαν αγαπηθεί, μετά από λίγο το κατάλαβα κι εγώ: ένας παπάς μας πήγε, παιδιά, εκεί πάνω, κι ο ίδιος παπάς τους πάντρεψε στα ριζά των Τριών Κορυφών του Λαβαρέντο, μπροστά στην εκκλησούλα που βρίσκεται εκεί, ένα φθινοπωρινό πρωί. Εκείνος ο γάμος στο βουνό ήταν ο θεμέλιος μύθος της οικογένειάς μας. Που οι γονείς της μητέρας μου τον πολέμησαν σθεναρά για λόγους που δε γνώριζα, τον γιόρτασαν σ' έναν κύκλο τεσσάρων φίλων, με τα αντιανε-

μικά τους τζάκετ, αντί για γαμπριάτικα και νυφικά, κι ένα κρεβάτι στο καταφύγιο Αουρόντσο για την πρώτη νύχτα ως σύζυγοι. Το χιόνι άστραφτε ήδη πάνω στις προεξοχές της Μεγάλης Κορυφής. Ήταν ένα Σάββατο του Οκτώβρη του 1972, το τέλος της ορειβατικής σεζόν εκείνης της χρονιάς και πολλών άλλων που ακολούθησαν: την επόμενη μέρα φόρτωσαν στο αμάξι τις δερμάτινες ορειβατικές τους μπότες, τα ορειβατικά παντελόνια, την εγκυμοσύνη εκείνης και το συμβόλαιο πρόσληψης εκείνου, και κίνησαν για το Μιλάνο.

Η ηρεμία δεν ήταν μια αρετή που λάβαινε και πολύ υπόψη του ο πατέρας μου, όμως στην πόλη έμελλε να του χρησιμέψει περισσότερο κι απ' την ανάσα του. Στο Μιλάνο είχε θέα: τη δεκαετία του '70 μέναμε σε μια πολυκατοικία που έβλεπε σε μια μεγάλη πολυσύχναστη λεωφόρο, κάτω από την ασφαλτο της οποίας, καταπώς έλεγαν, κυλούσε ο ποταμός Ολόνα. Είναι αλήθεια ότι τις μέρες με βροχή ο δρόμος πλημμύριζε –κι εγώ φανταζόμουν το ποτάμι από κάτω να βρυχιέται στα σκοτεινά, να φουσκώνει, ώσπου ξεχείλιζε απ' τους υπονόμους–, ωστόσο πάντα φουσκωμένο ήταν το άλλο ποτάμι, που ήταν καμωμένο από αυτοκίνητα, φορτηγά, μηχανάκια, καμιόνια, λεωφορεία, ασθενοφόρα. Μέναμε ψηλά, στον έβδομο όροφο: οι δύο σειρές δίδυμων κτιρίων που έφραζαν δεξιά κι αριστερά το δρόμο μεγέθυναν το σαματά. Κάποιες νύχτες ο πατέρας μου δεν άντεχε άλλο, σηκωνόταν απ' το κρεβάτι, άνοιγε διάπλατα το παράθυρο, σαν να 'θελε να βρίσει την πόλη, να την κάνει να σωπάσει με το ζόρι ή να την περιχύσει

με καυτή πίσσα· στεκόταν εκεί ένα λεπτό κοιτάζοντας κάτω, έπειτα φορούσε το σακάκι του κι έβγαινε να περπατήσει.

Από τα τζάμια βλέπαμε πολύ ουρανό. Λευκό, ομοιόμορφο, αδιάφορο στην εναλλαγή των εποχών, αυλακωμένο μόνο από το πέταγμα των πουλιών. Η μητέρα μου επέμενε να καλλιεργεί λουλούδια σ' ένα μπαλκονάκι μαυρισμένο απ' τον καπνό και μουχλιασμένο από εκατοχρονίτικες βροχές. Στο μπαλκόνι περιποιόταν τα μικρά φυτά της και στο μεταξύ μου μιλούσε για τ' αμπέλια τον Αύγουστο, στην εξοχή όπου είχε μεγαλώσει, ή για τα φύλλα του καπνού που ήταν κρεμασμένα σε βέργες μέσα στα ξηραντήρια, ή για τα σπαράγγια που για να μένουν μαλακά και λευκά έπρεπε να τα μαζεύουν προτού ξεβλαστήσουν, γι' αυτό χρειαζόταν ξεχωριστό ταλέντο να τα βλέπεις όσο ήταν ακόμα χωμένα στη γη.

Τώρα τα μάτια τής χρησίμευαν μ' έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο. Είχε κάνει τη νοσοκόμα στο Βένετο, στο Μιλάνο όμως εξασφάλισε μια θέση ως βοηθός νοσηλεύτρια στη συνοικία Όλμι,¹ στη δυτική περιφέρεια της πόλης, ανάμεσα στα λαϊκά σπίτια. Ήταν μια ειδικότητα που είχε μόλις δημιουργηθεί, όπως και το γραφείο συμβουλευτικής οικογενειών στο οποίο εργαζόταν, με στόχο να βοηθάει τις γυναίκες στη διάρκεια της εγκυμοσύνης και στη συνέχεια να παρακολουθεί το νεογνό μέχρι τον πρώτο χρόνο ζωής: ήταν η δουλειά της μητέρας μου και της άρεσε. Μόνο που, εκεί όπου την είχαν στείλει να την κάνει, έμοιαζε πιο πολύ με απο-

1. Olmo: λεύκα.

στολή. Λεύκες σ' εκείνα τα μέρη υπήρχαν ελάχιστες: όλες οι ονομασίες στη συνοικία, οι δρόμοι της, των Σκίληθρων, της Ελάτης, του Λάρικα, της Σημύδας, ηχούσαν περιπαιχτικά ανάμεσα στις θεόρατες καζάρμες των δώδεκα ορόφων, που μαστίζονταν από κάθε λογής δεινά. Ανάμεσα στα καθήκοντα της μητέρας μου ήταν και να πηγαίνει να ελέγχει το περιβάλλον όπου μεγάλωνε το παιδάκι κι αυτές οι επισκέψεις την κρατούσαν αναστατωμένη για μέρες. Στις πιο βαριές περιπτώσεις αναγκαζόταν να κάνει καταγγελία στο δικαστήριο ανηλίκων. Της κόστιζε να φτάνει σ' αυτό το σημείο, χώρια που έπρεπε ν' ακούει κάμποσες βλαστήμιες και απειλές, κι όμως δεν είχε αμφιβολία ότι η απόφασή της ήταν σωστή. Δεν ήταν η μόνη που το πίστευε: με τις κοινωνικές λειτουργούς, με τις παιδαγωγούς, με τις δασκάλες την έδενε ένα βαθύ αίσθημα γυναικείας και συλλογικής ευθύνης απέναντι σ' εκείνα τα παιδάκια.

Αντίθετα ο πατέρας μου ήταν ανέκαθεν μοναχικός τύπος. Εργαζόταν ως χημικός σ' ένα εργοστάσιο με δέκα χιλιάδες εργάτες, το οποίο διαρκώς συγκλονιζόταν από απεργίες και απολύσεις, κι ό,τι κι αν συνέβαινε, το βράδυ αυτός επέστρεφε από κει φορτωμένος οργή. Στο δείπνο κάρφωνε το βλέμμα στις ειδήσεις της τηλεόρασης, σιωπηλός, αρπάζοντας τα μαχαίροπίρουνα στον αέρα, λες κι από τη μια στιγμή στην άλλη περίμενε να ξεσπάσει άλλος ένας παγκόσμιος πόλεμος, και βλαστημούσε χαμηλόφωνα μόλις άκουγε για κάθε νέο σκοτωμένο, κάθε κυβερνητική κρίση, κάθε αύξηση της τιμής του πετρελαίου, κάθε βόμβα από κάποιον ανεξακρίβωτο αποστολέα. Με τους λίγους συναδέλφους που κα-

λούσε στο σπίτι συζητούσε σχεδόν μόνο για πολιτική και κατέληγε πάντα να καβγαδίζει. Έκανε τον αντικομμουνιστή με τους κομμουνιστές, το ριζοσπάστη με τους καθολικούς, τον ελεύθερο στοχαστή με όποιον είχε την απαίτηση να τον μαντρώσει σ' ένα δόγμα, κάτω από μια κομματική ταμπέλα· εκείνοι όμως δεν ήταν καιροί για ν' αποφεύγεις τη στράτευση και μετά από λίγο καιρό οι συνάδελφοι του πατέρα μου έπαψαν να έρχονται στο σπίτι. Αντίθετα αυτός εξακολούθησε να πηγαίνει στο εργοστάσιο, σαν να χωνόταν υποχρεωτικά στο χαράκωμα κάθε πρωί. Και να μην κοιμάται τη νύχτα, να σφίγγει ό,τι έπιανε με υπερβολική δύναμη, να χρησιμοποιεί ωτασπίδες και χάπια για τον πονοκέφαλο, να ξεσπάει σε βίαιες κρίσεις οργής: τότε αναλάμβανε δράση η μητέρα μου, που μέσα στα συζυγικά της καθήκοντα είχε αποδεχτεί και το καθήκον να τον κατευνάζει, να μετριάζει τα πλήγματα, στους καβγάδες του πατέρα μου μ' όλο τον κόσμο.

Στο σπίτι μιλούσαν ακόμα τη βενετσιάνικη διάλεκτο. Στ' αυτιά μου ήταν μια μυστική γλώσσα ανάμεσα στους δυο τους, αντίλαλος μιας προηγούμενης και μυστηριώδους ζωής. Ένα κατάλοιπο του παρελθόντος, όπως και οι τρεις φωτογραφίες που η μητέρα μου είχε στήσει στο τραπεζάκι της εισόδου. Στεκόμουν συχνά και τις χάζευα: η πρώτη εικόνιζε τους γονείς της στη Βενετία, στη διάρκεια του μοναδικού ταξιδιού που έκαναν στη ζωή τους, δώρο στη γιαγιά από τον παππού για τους αργυρούς τους γάμους. Στη δεύτερη, όλη η οικογένεια πόζαρε την εποχή του τρύγου: οι παππούδες

καθισμένοι στο κέντρο της συντροφιάς, τρία κορίτσια κι ένα αγόρι όρθια γύρω τους, τα κοφίνια με τα σταφύλια στο αλώνι του αγροκτήματος. Στην τρίτη ο μοναχογιός, ο θείος μου, χαμογελούσε μαζί με τον πατέρα μου δίπλα στο σταυρό της βουνοκορφής, μ' ένα σχοινί τυλιγμένο στον ώμο, ντυμένος με ορειβατικά ρούχα. Είχε πεθάνει νέος, γι' αυτό είχα πάρει το όνομά του, παρότι στο οικογενειακό μας ιδιόλεκτο εγώ ήμουν Πιέτρο κι αυτός Πιέρο. Κι όμως, απ' όλα εκείνα τα πρόσωπα δε γνώριζα κανένα. Ποτέ δε με πήγαν να τους γνωρίσω, ούτ' εκείνοι έρχονταν να μας επισκεφθούν στο Μιλάνο. Κάποιες φορές το χρόνο η μητέρα μου έπαιρνε το τρένο, το Σάββατο το πρωί, γύριζε την Κυριακή το βράδυ λίγο πιο θλιμμένη απ' ό,τι είχε φύγει, έπειτα η θλίψη τής περνούσε και η ζωή συνεχιζόταν. Ύπήρχαν πάρα πολλά πράγματα που έπρεπε να γίνουν, πρόσωπα που έπρεπε να φροντίσει, ώστε να μην της περισσεύει χρόνος για μελαγχολίες.

Όμως το παρελθόν ξεπηδούσε από κει που δεν το περίμενες. Στο αυτοκίνητο, στη μεγάλη διαδρομή που διανύαμε για να πάω εγώ στο σχολείο, η μητέρα μου στο γραφείο συμβουλευτικής κι ο πατέρας μου στο εργοστάσιο, κάποια πρωινά εκείνη έπιανε ένα παλιό τραγούδι. Αρχιζε την πρώτη στροφή μες στην κίνηση κι ύστερα από λίγο εκείνος τη σιγοντάριζε. Ήταν τραγούδια του βουνού από τον Μεγάλο Πόλεμο: *La tradotta*, *La Valsugana*, *Il testamento del capitano*. Ιστορίες που τώρα πια ήξερα από μνήμης κι εγώ: είκοσι εφτά είχαν φύγει για το μέτωπο και στην πατρίδα είχαν γυρίσει μόλις πέντε. Εκεί κάτω στον Πιάβε έμενε ένας σταυ-

ρός για μια μάνα που αργά ή γρήγορα θα πήγαινε να τον γυρέψει. Μια μακρινή αγαπημένη περίμενε, αναστέναζε, ώσπου κουραζόταν να περιμένει και παντρευόταν κάποιον άλλον· ο ετοιμοθάνατος της αφιέρωνε ένα φιλί και για τον εαυτό του ζητούσε ένα λουλούδι. Υπήρχαν λέξεις σε διάλεκτο μέσα σ' εκείνα τα τραγούδια, έτσι καταλάβαινα πως οι γονείς μου τις είχαν φέρει μαζί τους από την προηγούμενη ζωή τους, διαισθανόμουν ωστόσο και κάτι διαφορετικό και πιο παράξενο, δηλαδή ότι τα τραγούδια, ποιος ξέρει πώς, μιλούσαν για τους δυο τους. Για εκείνους προσωπικά, θέλω να πω, διαφορετικά δεν εξηγούνταν η συγκίνηση που τόσο ξεκάθαρα πρόδιναν οι φωνές τους.

Έπειτα, κάτι σπάνιες μέρες με αέρα, φθινόπωρο ή άνοιξη, στο βάθος των λεωφόρων του Μιλάνου, εμφανίζονταν τα βουνά. Έτσι, ξαφνικά, μετά από μια στροφή, πάνω από μια υπερυψωμένη διάβαση, τα μάτια των γονιών μου, χωρίς να χρειαστεί να το υποδείξει ο ένας στον άλλον, έτρεχαν αμέσως εκεί. Οι κορφές ήταν λευκές, ο ουρανός ασυνήθιστα γαλάζιος, κάτι σαν θαύμα. Κάτω, σ' εμάς, ήταν οι φάμπρικες σε αναβρασμό, συνωστισμός στα λαϊκά σπίτια, συγκρούσεις στις πλατείες, παιδιά κακοποιημένα, ανήλικες μανάδες· εκεί ψηλά, το χιόνι. Τότε η μητέρα μου ρωτούσε ποια βουνά ήταν κι ο πατέρας μου κοίταζε γύρω του, σαν να προσανατόλιζε την πυξίδα στην αστική γεωγραφία. Αυτή εδώ ποια είναι, η λεωφόρος Μόντσα, η λεωφόρος Ζάρα; Τότε αυτή είναι η Γκρίνια, έλεγε αφού συλλογιζόταν λίγο πρώτα. Ναι, μου φαίνεται πως αυτή είναι. Εγώ θυμόμουν καλά την ιστορία: η Γκρίνια ήταν μια πανέμορφη και

σκληρή πολεμίστρια, σκότωνε με τα βέλη της τους κα-
βαλάρηδες που ανέβαιναν για να της εκφράσουν τον
έρωτά τους, έτσι ο Θεός την τιμώρησε μεταμορφώνον-
τάς την σε βουνό. Και τώρα ήταν εκεί, μπροστά απ’
το παρμπρίζ, και αφηνόταν να τη θαυμάσουμε εμείς οι
τρεις, ο καθένας με μια διαφορετική και βουβή σκέψη.
Έπειτα το φανάρι άναβε, ένας πεζός διέσχισε τρέχο-
ντας τη διάβαση, κάποιος πίσω μας χτυπούσε το κλά-
ξον, ο πατέρας μου τον διαολόστελνε, έβαζε μπροστά
με μανία και, επιταχύνοντας, απομακρυνόταν από εκεί-
νη την ευλογημένη στιγμή.

Ήρθε το τέλος της δεκαετίας του ’70 και, ενώ το Μιλά-
νο περνούσε διά πυρός και σιδήρου, εκείνοι οι δυο ξα-
ναφόρεσαν τις ορειβατικές μπότες. Δε στόχευσαν ανα-
τολικά, απ’ όπου είχαν έρθει, αλλά δυτικά, σαν να συ-
νέχιζαν τη φυγή: προς την Όσσολα, τη Βαλσέσια, την
κοιλάδα της Αόστα, βουνά πιο ψηλά και επιβλητικά. Η
μητέρα μου αργότερα μου είπε ότι την πρώτη φορά την
είχε κατακλύσει ένα απρόσμενο αίσθημα δυσφορίας.
Σε σύγκριση με τα γλυκά περιγράμματα του Βένετο
και του Τρεντίνο, εκείνες οι κοιλάδες στη δύση της φαί-
νονταν στενάχωρες, σκοτεινές, κλειστές σαν φαράγγια·
ο βράχος ήταν υγρός και μαύρος, χείμαρροι και καταρ-
ράχτες κατακυλούσαν από παντού. Πόσο νερό, σκέ-
φτηκε. Πρέπει να βρέχει πάρα πολύ εδώ. Δε συνειδη-
τοποιούσε πως όλο εκείνο το νερό γεννιόταν από μια
εκπληκτική πηγή, ούτε πως εκείνη και ο πατέρας μου
πήγαιναν καρφί καταπάνω της. Ξανανέβηκαν την κοι-
λάδα, ώσπου βρέθηκαν αρκετά ψηλά και ξαναβγήκαν

στον ήλιο: στο ψήλωμα, το τοπίο άνοιξε και ξαφνικά, μπροστά στα μάτια τους, είχαν το βουνό, το Μόντε Ρόζα. Ένας αρκτικός κόσμος, ένας αιώνιος χειμώνας δέσποζε στα θερινά βοσκοτόπια. Η μητέρα μου τρόμαξε με το θέαμα. Αντίθετα ο πατέρας μου έλεγε πως ήταν σαν ν' ανακάλυπτε μια άλλη τάξη μεγέθους, σαν να ερχόταν απ' τα βουνά των ανθρώπων και βρισκόταν στα βουνά των γιγάντων. Κι όπως ήταν φυσικό, τα ερωτεύτηκε με την πρώτη ματιά.

Δε γνωρίζω πού ακριβώς ήμασταν εκείνη τη μέρα. Στη Μακουνιάγκα, στην Αλάνια, στο Γκρεσσονέ, στο Αϋάς, ποιος ξέρει. Μετακινούμασταν κάθε χρόνο, τότε, ακολουθώντας τον ανήσυχο νομαδισμό του πατέρα μου, γύρω γύρω απ' το βουνό που τον είχε μαγέψει. Πιο πολύ κι απ' τις κοιλάδες θυμάμαι τα σπίτια, αν μπορεί να τα αποκαλέσει κανείς έτσι: νοικιάζαμε ένα μπαγκαλόου στο κάμπινγκ ή ένα δωμάτιο σε κάποια πανσιόν του χωριού και μέναμε δυο βδομάδες. Δεν υπήρχε ποτέ αρκετός χώρος για να κάνουμε εκείνα τα σπιτάκια φιλόξενα, ούτε χρόνος για να δεθούμε συναισθηματικά με οτιδήποτε, όμως αυτά τα πράγματα δεν ενδιέφεραν τον πατέρα μου και δεν τα πρόσεχε καν. Μόλις φτάναμε, άλλαζε ρούχα: έπαιρνε απ' την τσάντα το καρό πουκάμισο, το κοτλέ παντελόνι, το μάλλινο πουλόβερ· ξαναφορώντας τα παλιά του ρούχα, γινόταν άλλος άνθρωπος. Περνούσε εκείνες τις σύντομες διακοπές τριγυρίζοντας στα μονοπάτια, βγαίνοντας νωρίς το πρωί και επιστρέφοντας το βράδυ ή την επόμενη μέρα, σκονισμένος, τσουρουφλισμένος απ' τον ήλιο, κατάκοπος κι ευτυχισμένος. Στο δείπνο μάς μιλούσε

γι' αγριόγιδα κι αγριοκάτσικα, για μπιβουάκ, διανυκτέρευση στο ύπαιθρο δηλαδή, για έναστρους ουρανοούς, για το χιόνι που εκεί ψηλά έπεφτε και τον Αύγουστο ακόμα, κι όταν ένιωθε πραγματικά ικανοποιημένος, κατέληγε: ειλικρινά θα 'θελα να σας είχα εκεί μαζί μου.

Η αλήθεια είναι πως η μητέρα μου αρνιόταν να σκαρφαλώσει στον παγετώνα. Ένιωθε γι' αυτόν έναν παράλογο κι ανυποχώρητο φόβο: έλεγε πως για εκείνη το βουνό τελείωνε στα τρεις χιλιάδες μέτρα, το ύψος που είχαν οι Δολομίτες της. Από τα τρεις χιλιάδες μέτρα προτιμούσε τα δύο χιλιάδες –τα βοσκοτόπια, τα ρέματα, τα δάση– κι αγαπούσε πολύ και τα χίλια, τη ζωή σε χωριά από ξύλο και πέτρα. Όταν έλειπε ο πατέρας μου, της άρεσε να κάνει περίπατο μαζί μου, να πίνει έναν καφέ στην πλατεία, να μου διαβάζει ένα βιβλίο, ενώ καθόμασταν σ' ένα λιβάδι, να φλυαρεί λίγο με τους περαστικούς. Πιο πολύ υπέφερε με τις διαρκείς μετακινήσεις μας. Θα ήθελε να έχει ένα σπίτι, να το κάνει δικό της, κι έναν τόπο στον οποίο να επιστρέφει, το ζητούσε συχνά απ' τον πατέρα μου: αυτός έλεγε πως δεν υπήρχαν χρήματα για να πληρώνουμε και δεύτερο νοίκι εκτός από του σπιτιού στο Μιλάνο, η ίδια παζάρεψε ένα ποσό που θα κατάφερνε να τους φτάσει, και επιτέλους εκείνος της επέτρεψε ν' αρχίσει το ψάξιμο.

Το βράδυ, αφού συμμαζεύαμε τα υπολείμματα του δείπνου, ο πατέρας μου άπλωνε στο τραπέζι ένα τοπογραφικό κι έπιανε να μελετάει το μονοπάτι της επόμενης μέρας. Είχε δίπλα του ένα γκρίζο βιβλιαράκι του

Ορειβατικού Συλλόγου και μισό ποτήρι γκράπα απ' όπου κάθε τόσο ρουφούσε μια γουλιά. Η μητέρα μου απολάμβανε το δικό της μερτικό ελευθερίας καθισμένη στην πολυθρόνα ή στο κρεβάτι, προσηλωμένη σε κάποιο μυθιστόρημα: για κάνα-δυο ώρες χανόταν μέσα εκεί κι ήταν σαν να βρισκόταν κάπου αλλού. Τότε εγώ σκαρφάλωνα στα γόνατα του πατέρα μου για να δω τι έκανε. Τον έβρισκα χαρούμενο και ομιλητικό, εντελώς το αντίθετο απ' τον πατέρα της πόλης στον οποίο ήμουν συνηθισμένος. Χαιρόταν να μου δείχνει το χάρτη και να με μαθαίνει να τον διαβάζω. Τούτος εδώ είναι χείμαρρος, μου έδειχνε, αυτή εδώ μια λιμνούλα κι εκείνο εκεί ένα συγκρότημα από καλύβες του βουνού. Εδώ από το χρώμα μπορείς να διακρίνεις το δάσος, τα αλπικά λιβάδια, το λατομείο, τον παγετώνα. Αυτές οι καμπύλες γραμμές δείχνουν το υψόμετρο: όσο πιο πυκνές είναι, τόσο πιο απόκρημνο είναι το βουνό, ως εκεί που δεν μπορείς πια ούτε ν' ανεβείς· εδώ που είναι πιο αραιές, η κλίση είναι ήπια και περνούν τα μονοπάτια, βλέπεις; Αυτά τα σημεία, όπου είναι γραμμένο το υψόμετρο, δείχνουν τις κορφές. Εκεί πάμε, σ' εκείνες τις κορφές. Κατεβαίνουμε μόνο όταν φτάσουμε σ' ένα σημείο όπου δεν μπορούμε πια ν' ανεβούμε άλλο. Καταλαβαίνεις;

Όχι, δεν μπορούσα να καταλάβω. Έπρεπε να τον δω, εκείνο τον κόσμο που του χάριζε τόση ευτυχία. Χρόνια αργότερα, όταν αρχίσαμε να πηγαίνουμε μαζί, ο πατέρας μου έλεγε πως θυμόταν πεντακάθαρα πώς είχε εκδηλωθεί η κλίση μου. Ένα πρωί ήταν έτοιμος να βγει, ενώ η μητέρα μου κοιμόταν, και δένοντας τις ορειβα-

τικές του μπότες είχε βρει μπροστά του εμένα, ντυμένο κι έτοιμο να τον ακολουθήσω. Πρέπει να είχα ετοιμαστεί κάτω απ' τα σκεπάσματα. Στα σκοτεινά τον είχα κατατρομάξει, σαν να ήμουν πιο μεγάλος από τα έξι ή επτά μου χρόνια: ήμουν ήδη αυτό που έμελλε να γίνω αργότερα, καταπώς έλεγε, ο προάγγελος ενός γιου ενήλικου, ένα φάντασμα απ' το μέλλον.

Δε θες να κοιμηθείς λίγο ακόμα; με είχε ρωτήσει, χαμηλόφωνα, για να μην ξυπνήσει τη μητέρα μου.

Εγώ θέλω να 'ρθω μαζί σου, είχα απαντήσει, ή τουλάχιστον έτσι ισχυριζόταν εκείνος: ίσως όμως να ήταν μονάχα η φράση που του άρεσε να θυμάται.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το βουνό των παιδικών μου χρόνων

ΕΝΑ

ΤΟ ΧΩΡΙΟ της Γκράνα βρισκόταν στη διακλάδωση μιας από εκείνες τις κοιλάδες κι όποιος περνούσε από κει το αγνοούσε σαν μια ασήμαντη επιλογή, καθώς ήταν κλεισμένο ψηλά από κορφές γκρίζες σαν το σίδερο και χαμηλά από έναν γκρεμό που εμπόδιζε την πρόσβαση σ' αυτό. Στον γκρεμό, τα ερείπια ενός πύργου δέσποζαν σε χωράφια που είχαν πια περιέλθει σε άγρια κατάσταση. Ένας χωματόδρομος ξεκολλούσε απ' τον περιφερειακό κι ανηφόριζε απότομος, με στροφές, ίσαμε τα ριζά του πύργου· έπειτα, προσπερνώντας τον, γλύκαινε, έστριβε στην πλαγιά του βουνού κι έμπαινε στη μεγάλη λαγκαδιά ως τα μισά της πλαγιάς, προχωρώντας λοξά σε μια ήπια ανηφόρα. Ήταν Ιούλιος του 1984 όταν χωθήκαμε μέσα εκεί. Στα χωράφια θέριζαν το σανό. Η λαγκαδιά ήταν πιο πλατιά απ' ό,τι φαινόταν από κάτω, όλο δάση στη σκιερή πλαγιά και πεζούλες στον ήλιο: κάτω, χαμηλά, ανάμεσα στα σύθαμνα, κυλούσε ένας χείμαρρος που κάθε τόσο τον διέκρινα να στραφταλίζει, κι εκείνο ήταν το πρώτο πράγμα που μ' άρε-

σε στην Γκράνα. Διάβαζα περιπετειώδη μυθιστορήματα εκείνη την εποχή. Ο Μαρκ Τουένι ήταν αυτός που με παρέσυρε ν' αγαπήσω τα ποτάμια. Σκέφτηκα πως εκεί κάτω μπορούσα να ψαρέψω, να βουτήξω, να κολυμπήσω, να πελεκήσω κάνα δοντράκι και να φτιάξω μια σχεδιά και, μαγεμένος απ' αυτές τις φαντασιώσεις, δεν πήρα είδηση το χωριό που είχε φανεί μετά από μια στροφή.

«Εδώ είναι» είπε η μητέρα μου. «Σιγά πήγαινε».

Ο πατέρας μου έκοψε ταχύτητα, ίσα που προχωρούσε. Απ' όταν φύγαμε, ακολουθούσε πειθήνια τις υποδείξεις της. Έσκυβε, μια δεξιά μια αριστερά, μες στη σκόνη που σήκωνε το αυτοκίνητο, κοιτάζοντας ώρα πολλή τους στάβλους, τα κοτέτσια, τους αχυρώνες με τα στοιβαγμένα κούτσουρα, τα ερείπια, άλλα καμένα ή γκρεμισμένα, τα τρακτέρ στην άκρη του δρόμου, τις πρέσες για το άχυρο. Δυο μαύρα σκυλιά μ' ένα κουδουνάκι στο λαιμό ξεπρόβαλαν από μια αυλή. Εκτός από κάνα-δυο σπίτια πιο καινούρια, όλο το χωριό φάνταζε καμωμένο από πέτρα ίδια με του βουνού κι ήταν γαντζωμένο πάνω του σαν ένας βραχώδης σχηματισμός, σαν μια πανάρχαιη κατολίσθηση· λίγο πιο ψηλά έβοσκαν τα κατσίκια.

Ο πατέρας μου δεν είπε τίποτα. Η μητέρα μου, που είχε ανακαλύψει εκείνο το μέρος μόνη της, τον έβαλε να παρκάρει σ' ένα πλάτωμα και βγήκε από το αυτοκίνητο, για να βρει τη σπιτονοικοκυρά, όσο εμείς ξεφορτώνουμε τα μπαγκάζια μας. Το ένα σκυλί ήρθε προς το μέρος μας γαβγίζοντας κι ο πατέρας μου έκανε κάτι που δεν τον είχα δει ποτέ να κάνει: άπλωσε το χέρι

του για να το αφήσει να το οσμιστεί, του είπε μια γλυκιά κουβέντα και το χάιδεψε ανάμεσα στ' αυτιά. Ίσως τα πήγαινε καλύτερα με τα σκυλιά παρά με τους ανθρώπους.

«Λοιπόν;» με ρώτησε, ενώ ξέλυne τα λάστιχα απ' τη σχάρα της οροφής. «Πώς σου φαίνεται;»

Υπέροχο, θα 'θελα ν' απαντήσω. Μόλις βγήκα απ' το αυτοκίνητο, μια μυρωδιά από σανό, στάβλο, ξύλα, καπνό και ποιος ξέρει και τι άλλο, με κατέκλυσε, φορτωμένη υποσχέσεις. Όμως δεν ήμουν σίγουρος αν ήταν η σωστή απάντηση, έτσι είπα: «Δε μου φαίνεται κι άσχημο, εσένα»;»

Ο πατέρας μου σήκωσε τους ώμους. Πήρε το βλέμμα απ' τις βαλίτσες κι έριξε μια ματιά στην καλύβα που είχαμε μπροστά μας. Έγερνε από τη μια μεριά και, χωρίς τους δύο πασσάλους που τη στήριζαν, θα είχε σίγουρα καταρρεύσει. Μέσα ήταν στοιβαγμένες αχυρόμπαλες και πάνω στ' άχυρα ένα τζιν πουκάμισο, που κάποιος το είχε βγάλει και το είχε ξεχάσει.

«Εγώ έτσι μεγάλωσα, σ' ένα τέτοιο μέρος» είπε, χωρίς να μου δώσει να καταλάβω αν ήταν μια ανάμνηση ευχάριστη ή δυσάρεστη.

Άδραξε το χερούλι μιας βαλίτσας κι έκανε να τη σηκώσει, έπειτα όμως του ήρθε στο νου κάτι άλλο. Με κοίταξε με μια ιδέα στο κεφάλι του που πρέπει να τον διασκέδαζε πολύ.

«Κατά τη γνώμη σου, το παρελθόν μπορεί να ξανασυμβεί;»

«Δύσκολα» είπα, για να μην εκτεθώ. Πάντα μου έβαζε κάτι τέτοιους γρίφους. Έβλεπε σ' εμένα μια εξυ-

πνάδα παρόμοια με τη δική του, μια έφεση στη λογική και τα μαθηματικά, και πίστευε πως ήταν καθήκον του να την υποβάλλει σε δοκιμασία.

«Κοίτα κείνο το χείμαρρο, τον βλέπεις;» είπε. «Πες πως το νερό είναι ο χρόνος που κυλάει. Αν εδώ που είμαστε εμείς είναι το παρόν, από ποια μεριά φαντάζεσαι πως είναι το μέλλον;»

Συλλογίστηκα. Αυτό φαινόταν εύκολο. Έδωσα την πιο προφανή απάντηση: «Το μέλλον είναι εκεί που πάει το νερό, προς τα κει, κάτω».

«Λάθος» δήλωσε ο πατέρας μου. «Και ευτυχώς». Έπειτα, σαν να του είχε φύγει ένα βάρος, είπε: «Οπα-λάκρια!» τη λέξη που χρησιμοποιούσε όταν σήκωνε κι εμένα ψηλά, και η πρώτη από τις δυο βαλίτσες έπεσε καταγής μ' ένα γδούπο.

Το σπίτι που είχε νοικιάσει η μητέρα μου ήταν στο ψηλό σημείο του χωριού, σε μια αυλή γύρω από κάτι ποτίστρες. Δύο διαφορετικές εποχές είχαν αφήσει τα σημάδια τους πάνω του: η πρώτη στους τοίχους, στα ξύλινα μπαλκόνια από μαυρισμένο λάρικα, στη στέγη με τις σκεπασμένες από μούσκληια πλάκες, στη χοντρή καπνισμένη καμινάδα, μια εποχή παμπάλαιη· η δεύτερη ήταν απλώς παλιά. Μια εποχή όπου, μέσα στο σπίτι, είχαν τοποθετηθεί φύλλα λινόλεουμ στα πατώματα, είχαν κρεμαστεί αφίσες με λουλούδια στους τοίχους, είχαν τοποθετηθεί τα εντοιχισμένα ντουλάπια κι ο νεροχύτης στην κουζίνα, όλα διαλυμένα και μουχλιασμένα πια. Μόνο ένα αντικείμενο ξεχώριζε από τη μετριότητα κι αυτό ήταν μια μαύρη μαντεμένια σόμπα, ογκώδης και επιβλητική, με μπρούντζινο χερούλι και τέσσε-

ρις εστίες για μαγείρεμα. Πρέπει να την είχαν φέρει από κάποιο άλλο μέρος κι από κάποια άλλη εποχή επίσης. Πιστεύω όμως πως στη μητέρα μου άρεσε πάνω απ' όλα αυτό που δεν υπήρχε, αφού στην ουσία είχε βρει λίγο-πολύ ένα άδειο σπίτι: ρώτησε τη σπιτονοικοκυρά αν μπορούσαμε να το συγυρίσουμε λίγο κι εκείνη περιορίστηκε ν' απαντήσει: «Κάντε ό,τι θέλετε». Είχε χρόνια να το νοικιάσει και σίγουρα δεν περίμενε πως θα το νοίκιαζε εκείνο το καλοκαίρι. Είχε απότομους τρόπους, ωστόσο δεν ήταν αγενής. Πιστεύω πως ένωθε αμήχανα, επειδή δούλευε στα χωράφια και δεν είχε προλάβει ν' αλλάξει. Παρέδωσε στη μητέρα μου ένα μεγάλο σιδερένιο κλειδί, απόσωσε να της λείει κάτι για το ζεστό νερό, έκανε λίγα νάζια προτού δεχτεί το φάκελο που της είχε ετοιμάσει.

Ο πατέρας μου είχε φύγει από ώρα. Εκείνον δεν τον ένοιαζε το σπίτι, το ίδιο του 'κανε, και την επόμενη μέρα έπρεπε να είναι στο γραφείο. Είχε βγει στη βεράντα να καπνίσει, με τα χέρια του στην τραχιά ξύλινη κουπαστή, τα μάτια στις βουνοκορφές. Σαν να τις μελετούσε για να καταλάβει από πού θα εξαπέλυε την επίθεσή του. Ξαναμπήκε μέσα όταν πια η σπιτονοικοκυρά είχε φύγει, έτσι γλίτωσε τις χαιρετούρες, με μια ζοφερή διάθεση που τον είχε στο μεταξύ κυριέψει· είπε πως θα πήγαινε ν' αγοράσει κάτι για το γεύμα και πως δεν ήθελε να τον βρει η νύχτα στο τιμόνι.

Σ' εκείνο το σπίτι, αφότου είχε φύγει εκείνος, η μητέρα μου επανήλθε σε μια εκδοχή του εαυτού της που μου ήταν άγνωστη ως τότε. Το πρωί, μόλις σηκωνόταν

απ' το κρεβάτι, στοίβαζε ξυλαράκια στη σόμπα, τύλιγε ένα φύλλο εφημερίδας κι έτριβε ένα σπίρτο πάνω στο τραχύ μαντέμι. Δεν την ενοχλούσε ο καπνός που έτσι απλώνόταν στην κουζίνα ούτε η κουβέρτα που ρίχναμε πάνω μας ώσπου να ζεσταθεί το σπίτι, ούτε το γάλα που αργότερα ξεχειλίζει απ' το μπρίκι και καψαλίζόταν πάνω στην καυτή πλάκα. Για κολατσιό μου έδινε φρυγανισμένο ψωμί με μαρμελάδα. Μ' έπλενε κάτω απ' τη βρύση, σαπουνίζοντας το πρόσωπό μου, το λαιμό και τ' αυτιά, έπειτα με σκούπιζε μ' ένα πατσάβουρι και μ' έστελνε έξω: να πάω να πάρω αέρα και ήλιο και να ξεφορτωθώ, επιτέλους, έστω λίγο απ' το ντελικάτο σουλούπι του αστού.

Εκείνες τις μέρες ο χείμαρρος έγινε ο τόπος των εξερευνήσεών μου. Υπήρχαν δύο σύνορα που μου απαγορευόταν να τα δρασκελίσω: ψηλά, ένα μικρό ξύλινο γεφύρι, πέρα από το οποίο οι όχθες γίνονταν πιο απόκρημνες και στένευαν πολύ σ' ένα φαράγγι και, χαμηλά, το δάσος στα ριζά του γκρεμού, όπου το νερό συνέχιζε να κυλάει προς το βάθος της κοιλάδας. Ήταν το κομμάτι που η μητέρα μου κατόρθωνε να ελέγχει από τη βεράντα του σπιτιού, ισοδυναμούσε όμως με ολάκερο ποτάμι. Στην αρχή του, ο χείμαρρος κατηφόριζε με τινάγματα, πέφτοντας σε μια αλυσίδα από αφρισμένους καταρράχτες, ανάμεσα σε μεγάλα βράχια, απ' όπου έσκυβα και παρατηρούσα τις ασημιές αντανakλάσεις του βυθού. Πιο κει επιβράδυνε και διακλαδιζόταν, λες κι από νεαρός είχε γίνει ενήλικος, αποκόβοντας νησάκια που τα αποίκιζαν οι σημύδες, κι απ' όπου μπορούσα πηδώντας να περάσω στην αντίπερα όχθη. Ακόμα

πιο κει ένα πλέγμα από ξύλα σχημάτιζε ένα φράγμα. Σ' εκείνο το σημείο κατηφόριζε ένα ρέμα και το χειμώνα η χιονοστιβάδα παράσερνε κορμούς και κλαδιά που τώρα σάπιζαν μες στο νερό, όμως εκείνη την εποχή εγώ δε σκάμπαζα γρι απ' αυτά. Για μένα ήταν η στιγμή στη ζωή του χειμάρρου, όπου αυτός συναντούσε ένα εμπόδιο, σταματούσε και θόλωνε. Κάθε φορά κατέληγα να κάθομαι εκεί, να χαζεύω τα χορτάρια που λικνίζονταν κάτω από την επιφάνεια.

Έβλεπα κι ένα αγοράκι που έβοσκε γελάδια στα λιβάδια κοντά στην όχθη. Από τα λεγόμενα της μητέρας μου ήταν ανιψιός της σπιτονοικοκυράς μας. Είχε πάντα μαζί του ένα κίτρινο πλαστικό μπαστούνι, με κυρτωμένη λαβή, με το οποίο τσιγκλούσε τις γελάδες απ' το ένα πλευρό για να τις σπρώξει προς τα κάτω, προς το ψηλό χορτάρι. Ήταν έξι πιτσιλωτές, καφετιές, μικρές κι άταχτες. Το αγοράκι τις προγκούσε όταν το έσκαγαν και πήγαιναν όπου τους ερχόταν κι άλλοτε κυνηγούσε καμιάν από δαύτες βλαστημώντας, ενώ στην επιστροφή ανηφόριζε την πλαγιά και γύριζε να τις φωνάξει με μια κραυγή κάπως έτσι: Ο, ο, ο ή Ε, ε, ε, ! ώσπου εκείνες, θέλοντας και μη, τον ακολουθούσαν στο μαντρί. Στο βοσκοτόπι καθόταν καταγής και τις είχε στο νου του από ψηλά, σκαλίζοντας ένα ξυλαράκι με το σουγιά του.

«Δεν πρέπει να στέκεσαι εδώ» μου είπε, τη μοναδική φορά που μου μίλησε.

«Γιατί;» ρώτησα.

«Πατάς το χορτάρι».

«Και πού να σταθώ;»

